

הכנס המדעי ה-16
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ה

פנים שונות של למידה משמעותית
בחינוך הקיבוצי: הקשר עם הארץ

יו"ר: אורה אביעזר

פנים שונות של למידה משמעותית בחינוך הקיבוצי: הקשר עם הארץ
Various facets of meaningful learning in kibbutz education:
Connecting with the land and the culture

מערכות החינוך שיצרה התנועה הקיבוצית תרמו תרומה מכרעת לעיצוב העשייה הפדגוגית בישראל מלפני הקמת המדינה. מכללת אורנים, באותם ימים סמינר אורנים, הייתה זירה מרכזית בה עוצבה הפדגוגיה של החינוך הקיבוצי אשר התמקדה בלמידה הוליסטית, רלבנטית וחוויתית המושתתת על מעורבות אקטיבית של הלומדים. שיח הביקורת העכשווי על דרכה של התנועה הקיבוצית בסוגיות חברה וחינוך – שיח ראוי לכשעצמו – עלול להאפיל על עובדה היסטורית זו. המושב יתמקד בתרומה רבת הפנים של "החינוך הקיבוצי" ליצירת למידה משמעותית בבתי הספר ובמערכות הבלתי פורמליות בקהילות הקיבוציות.

השיח החינוכי הרווח בשנה האחרונה (2013-2014) שם דגש על למידה משמעותית. על-פי מסמך של משרד החינוך - "אבני דרך ללמידה משמעותית" (קיץ 2014), המפרט שורת עקרונות והנחות יסוד, למידה משמעותית הינה תהליך אישי של הבנייה ידע ויצירתו באופן פעיל תוך העלאת שאלות וחיפוש מקורות למידה, המתקיימת תוך יחסי גומלין עם הסביבה. לפי מסמך זה, למידה זאת מספקת ללומד חוויה חיובית העונה על צרכים קוגניטיביים ורגשיים, מושתתת על מעורבות פעילה של הלומד ועל עיסוק בתכנים, רעיונות ומסרים רלבנטיים ללומד. מובילי השיח העוסק בלמידה משמעותית מציגים רעיונות אלה כחדשים ומחדשים בעוד שבפועל רעיונות אלה היוו מזה שנים רבות את המסד של תפיסת הלמידה בחינוך הקיבוצי והתבטאו בעשייה ובחשיבה פדגוגית מגוונת ועשירה בתוכן.

בית הספר הקיבוצי הדגיש את הלמידה כתהליך שהלומדים מעורבים בו באופן פעיל ואשר מושתת על יצירת הזדמנויות למידה וחקר. הגישה הפדגוגית בבית הספר הקיבוצי האמינה בהסתכלות הוליסטית על תופעה או בעיה (שיטת הנושאים היא דוגמה טובה לכך) אשר ייחסה חשיבות לקשר למקום ולסביבה, והתאימה את הלמידה לרמתם ההתפתחותית של הילדים ולנסיבות חייהם.

במושב זה יוצגו פנים שונות של למידה משמעותית בחינוך הקיבוצי, ארבע מתוך רבות, אשר יתנו ביטוי למבחר של דרכי הוראה וחינוך במגוון של תחומי דעת ומתוך התייחסות לקבוצות גיל שונות.

צילה גביש, מרצה בחוג לגיל הרך, תרצה על הטיול והסיפור המכונן כמפגש עם סביבה משמעותית בגן הילדים המזין את הלימוד והעשייה של הילדים; **עמוס כהן**, מרצה לפיזיקה, ירצה על המפגש עם הטבע בישראל באמצעות הקמת מרכז למידה לחקר הקשת בענן בבית החינוך המשותף בנווה-איתן ועל השפעותיו על לימודי הפיזיקה עד היום; **דודי שביט וחגית גולדמן** מבית ספר "ניצני זבולון" יציגו פרויקט של למידה ייחודית ורב-שנתית המתמקד באופן החייתית ההיסטוריה ובדילמת השימור והפיתוח של אתר אושא העתיקה; **פז אלניר**, ראש התכנית להכשרת מורים לבית הספר היסודי, תרצה על עיצוב הזמן בחינוך הקיבוצי ותתמקד בחגים כמתווכים בין ההלכה למעשה, בין הידע שנצבר לאורך הדורות לבין הילד והמבוגר בארץ ישראל המתחדשת.

מילות מפתח: למידה משמעותית, קשר עם הארץ, הטבע, התרבות וההיסטוריה

מפגש עם סביבה משמעותית בגן הילדים:**חוויות הטיול והסיפור המכוון מזינות את הלימוד והעשייה בגן****Meaningful encounters with the environment in the kindergarten:****Experiencing walks and founding stories support learning and activity**

כל ילד מביא אתו לגן את חוויותיו האישיות. אך אלה אינן מהוות מקור אנרגטי יחיד לעשייה הילדית בגן. כדי שלילדים יהיו נכונות ומרץ לפעול בגן, חשוב שהגננת תדאג לקיומן של חוויות משותפות לה ולכל קבוצת הגן, חוויות המכילות קלט חושי וחיבור רגשי.

אנחנו סבורות שתפקיד הגננת הוא לתווך לילדים את המציאות שהם מנסים להבין. לכן תכנית הלימודים בגן צומחת מהחוויות המשותפות שחווים ילדי הגן והגננת במפגש הבלתי אמצעי עם עולם המציאות בו הם חיים. דווקא עכשיו, כאשר הולך ומצטמצם המפגש הישיר של הילדים עם אנשים בעיסוקיהם השונים ועם עושר הטבע בעקבות השתנות הסביבה, גוברת החשיבות של הפגשת הילדים עם סביבה משמעותית.

בנוסף לכך אנו סבורות שתפקיד הגננת הוא לתווך לילדים את התרבות שלתוכה הם גדלים. לכן תכנית הלימודים בגן ניזונה מהסיפורים הקשורים לתרבות בה מתחנכים הילדים – סיפורי המקרא וסיפורי החגים (סיפורים מכוונים). מתוך מכלול הסיפורים אנחנו מתמקדים באותם סיפורים העוסקים בשאלות שילדי גן מתמודדים איתן.

החוויות המשותפות לגננת ולכל קבוצת הגן עשויות להניע את הילדים לעשייה משוחררת בחצר הגרוטאות. בחצר העשירה בפריטים תלת-ממדיים וחומרי ניסוי ממשיים, משוחררים הילדים לעשייה שלהם בזכות עושר הקלט החושי, הסיפוק החושני, הפעלת הגוף כולו ושיתוף הפעולה החברתי.

חוויות המפגשים עם הסביבה הקרובה וחוויות הסיפורים המכוונים מזינות גם את העשייה הילדית בחומרי אמנות. זוהי עשייה חופשית ופתוחה במדיומים הבסיסיים של חומרי אמנות המאפשרים לימוד קוגניטיבי, עיצוב אסתטי וביטוי אישי.

מילות מפתח: חוויה משותפת, סיפור מכוון, עשייה ילדית משוחררת, חומרי אמנות בסיסיים, חצר גרוטאות

המפגש עם הטבע בישראל: חקר הקשת בענן**Encounter with Israel's nature: The study of the rainbow**

כמורה צעיר בראשית שנות ה-80 מצאתי כי אין כל חומר מדעי בעברית המסביר את תופעת הקשת בענן. למען תלמידיי בבית החינוך המשותף בנווה-איתן ובמרכז הלימודי במעוז-חיים, הקמתי פינת למידה משמעותית לחקר הקשת בענן. בנינו מתקן לייצור קשת בענן בכל עת, יצרנו מודל של "חרוט הקשת" שבעזרתו ניתן לחוש ולהחזיק ביד את הקשת בענן, ומצאנו כי אור הקשת הנו אור מקוטב.

בהמשך לעבודה זו נכתב מאמר על הקשת בענן בכתב העת "מדע", ונעשו עבודות מחקר רבות על-ידי תלמידים בגילאים שונים, לרבות עבודות גמר בפיזיקה בהיקף של חמש יחידות לימוד.

במסגרת המאמר והחקר שפיתחנו יצרנו מושג חדש בעברית - "בנות קשת", לתיאור אחת מהתופעות המרהיבות של הקשת בענן. מאז ועד היום מאות מורים למדו במכללת אורנים על מגוון תופעות הקשת בענן, התנסו בחקר ובלימוד משמעותי בתחום זה וטיפחו אלפי תלמידים בכל הארץ ללימוד משמעותי ולחקר הקשת בענן. הלימוד המשמעותי הזה שפותחה בקיבוץ מעוז-חיים, הייתה מקור ההשראה להקמת "בית היוצר" במכללת אורנים ואבן יסוד בהקמת "מרכז אחר" בגליל המערבי ובית המדרש "נקודת ארכימדס" למורים חוקרים בפיזיקה.

מילות מפתח: קשת בענן, למידת חקר, בית היוצר באורנים, מרכז אחר"ת, בית המדרש נקודת ארכימדס

David Shavit & Hagit Goldman

דודי שביט וחגית גולדמן

המפגש עם ההיסטוריה של ארץ ישראל: פרויקט "אושא" בבית ספר "ניצני זבולון"

Encounter with the history of the Land of Israel: The "Usha" project

(Nitzanei Zvulun School)

ההרצאה תציג למידה ייחודית רב-שנתית הנעשית בבית ספר "ניצני זבולון" במועצה האזורית זבולון. למידה זו פותחה על מנת למנף את הלימוד המשמעותי של התלמידים והיא נגזרת מהקדימות האינטגרטיבית של בית הספר: "לומדים החוקרים ומעריכים את סביבתם הלימודית והחברתית תוך התבוננות באירועי חיים". מתוך כלל הלימוד, ההרצאה תתמקד בחקר ובפיתוח האתר ההיסטורי "אושא העתיקה" הנמצא בשטח המועצה, ותתמקד באופן החיפוש ההיסטורי ובדילמות השימור והפיתוח של האתר.

לפני יותר מעשור הוחלט בבית הספר לעסוק בפתרון בעיות ובהתייחסות לדילמות סביבתיות אותנטיות ורלבנטיות לחיי הילדים והקהילה בה הם חיים. לצורך כך פותחו כלים ותהליכי לימוד ייחודיים, כאשר כל שכבה עוסקת בדילמה אחרת. לאור העובדה שהוצע להקים ישוב חדש בשטח המועצה ליד האתר ההיסטורי, אימצו תלמידי כיתות ו' את דילמת השימור מול הפיתוח של האזור. אושא העתיקה הייתה עיר יהודית חשובה בתקופת המשנה והתלמוד בין המאה הראשונה לספירה למאה הרביעית ושימשה כמקום מושבה של הסנהדרין במשך כעשר שנים. שם היישוב נשמר בשמו של כפר ערבי ששכן במקום עד למלחמת העצמאות - הושא. קיבוץ אושא שהוקם בשנת 1937 ושוכן מעט מערבית לאושא העתיקה, מנציח את שם היישוב העתיק.

העיסוק בדילמה מזמן תכנים מתחומי דעת מרובים: היסטוריה, ארכיאולוגיה, חוק ומשפט (תקנות אושא), גיאוגרפיה, בוטניקה, זואולוגיה ועוד.

במהלך השנים, נוצרו קשרים בין בית הספר לרשות העתיקות ולרשות הטבע והגנים. בעקבות הקשר ערכו התלמידים, בעזרת תושבי המועצה ואף סטודנטים מאורנים, חפירות במקום וחשפו גתות, מקוואות, בתים ועוד. בהמשך, שילטו הילדים את האתר, חשפו בו שבילים, לימדו את ילדי המועצה ואת הוריהם ובסיוע הרשויות אף תוכנן גן לאומי שבקרוב יוחל בהקמתו.

ההרצאה תשרטט את דרכי הלימוד הייחודיות, את המגע המשמעותי עם ההיסטוריה של הארץ, את התפקידים שהפכו את התלמידים למעורבים באופן משמעותי ואת האופן בו ניתן לחלום רחוק בתוך בית הספר היסודי.

מילות מפתח: דילמה, חינוך לערכים, למידה חוץ-כיתתית, לימוד משמעותי, ארכיאולוגיה, ידיעת הארץ

עיצוב הזמן בחינוך הקיבוצי: חג ומועד

Formation of time in kibbutz education: The holidays

קיימת הסכמה בקרב חוקרים כי למערכת החינוך תפקיד כסוכנת תרבות, וכי לחגים, המסכתות והטקסים יש חשיבות רבה כמחזקי ערכים עליונים של החברה החוגגת, כמחברים את היחיד לזיכרון הקולקטיבי, כתורמים לחיזוק הפטריוטיות, וכמרחב ליצירה ולהפצה של מיתוסים לאומיים.

עם הולדת הילדים הראשונים בקיבוצים, עלה הצורך ליצור תכנים מחודשים שיבטאו את המהלך הציוני ויקשרו את הדור הבא של המהפכה ליסודות החג והמורשת. לצורך כך, חוברו שירים, לחנים ומחולות שגובשו לידי מסכתות, טקסים ופרקטיקות חדשות שבכוחן להיטמע בלב הילדים.

ההרצאה תציג מחקר היסטורי-חינוכי בתהליך שמטרתו לשרטט את פעילותם ותרומתם של שני מכוני חגים שקמו בקיבוצים לצורך שימור, פיתוח והפצה של חומרים רלבנטיים לעולמו של הילד. הראשון הוא "המכון להווי ומועד" מיסודו של מתתיהו שלם, והשני, ארכיון החגים הבין-קיבוצי מיסודו של אריה בן-גוריון.

המחקר מתבסס על גישות וכלים מחקריים משתי דיסציפלינות - ההיסטורית והחינוכית - ומבקש לתרום פרק נוסף לחקר ההיסטוריה של החינוך לתרבות בישראל בכלל ולחקר תולדות החג והמועד בקיבוץ בפרט. המחקר מתבסס על נתונים שנאספו ממקורות מגוונים, בכלל זה מסמכים וראיונות עם אנשי מפתח הקשורים לשני המכוני השנים 1954-2006, ואשר נותחו בניתוח משווה על-פי עשרה ממדים.

שלם ובן-גוריון היו מחנכים שתפסו הן את משימת החינוך והן את פעולת מכוני החגים שהקימו כמגשרים בין הילד והחבר לקהילתו ולעמו. במובן זה, המכוני היו משאב מרכזי למחנכים בשני אופנים: בהיותם גורם בקהילה, המספק משאבי היסטוריה, תרבות, אמנות וגיאוגרפיה מקומית אשר היוו את הבסיס לרלבנטיות של תכנית הלימודים והזדמנות ליצירת סביבה לימודית עשירה, וכן בהיותם גורם המאפשר תמיכה וסיוע מקצועי לאנשי החינוך.

המעשה קדם להלכה אך הסתמך על הגישות והתפיסות הציוניות-סוציאליסטיות ועל החינוך הפרוגרסיבי לגווניו וכן על הגישות הפסיכואנליטיות שהביאו עמם החלוצים מאירופה. תבניות החג שהושרשו על-ידי המכוני, העמידו במרכז את הלמידה מתוך התנסות חווייתית, את הקשר בין המתרחש במסגרות החינוך לבין הקהילה ואת הקשר בין תכני הלימוד לחיים האמתיים. החגים, תכניהם ואופני הפעולה לביצועם העבירו את המסרים של חברת המופת הקיבוצית ואת המודל הרצוי של הציוני הקיבוצי. תכנים אלה כללו את הקשר לאדמה ולחקלאות, את הקשר למדינה ולהגנה עליה, את הקשר לשרשרת הדורות היהודית ומעשי הגבורה בה, את הקשר לטבע והשתנותו ואת הקשר לקהילה הקיבוצית המקומית.

אופני הפעולה היוו תיווך ייחודי בין הלכה למעשה, בין הידע שנצבר לאורך הדורות לבין הילד והמבוגר בארץ ישראל המתחדשת. מאחר והפרקטיקה הדתית לא יכלה יותר להוות אופציה מעשית, היה צורך בכינון פרקטיקה חדשה. בתוך כך, נוצר ידע חדש שהתבסס על תפיסות של הוראה התנסותית פעילה והתגבש לכדי חוויה משמעותית רב-חושית שבמהלכה נערכה התאמה של שפה, צליל, מקצב ותנועה, חוויה שתיצר בנפש הילד.

מילות מפתח: חג ומועד, קיבוץ, מכוני חגים, תאוריה ופרקטיקה, הבניית ידע של מורים